

Др Мајдолна И. Сич, ванредни професор
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду
M.Sic@pf.uns.ac.rs

ЈАВНОПРАВНА ПРАВИЛА РЕГУЛИСАЊА ВОДОВОДА И СНАБДЕВАЊА ВОДОМ У СТАРОМ РИМУ¹

Сажетак: У овом раду разматрали смо оне изворне текстове римској права који садрже правила везана за изградњу и одржавање јавних водовода, као о оне који се односе на регулацију употребе воде из њих. Анализом ових текстова дошли смо до закључка да је првенствена намена јавних водовода била снабдевање градској становништва бесплатном водом. Према томе служили су општој добробити (*utilitas publica*). Обзиром на то да су мере законодавца старог Рима обезбеђивале воду за пиће и за одржавање личне хигијене и самим тим су допринеле и општем здрављу становништва, ове мере можемо оценити као значајне еколошке мере. Мада ми данас можемо сматрати да смо у техници изградње водоводне мреже и у технологији пречишћавања воде превазишли старе Римљане, у неким решењима ипак би могли да се угледамо на њих. То је, на пример, обезбеђење бесплатне пијеће воде за општу употребу, као и рационалне и контролисане употребе воде јавних водовода за приватне потребе. Оно што код нас посебно недостигаје јесте, увођење одвојених мера за општинску воду за сваки стан становних зграда.

Кључне речи: водоводи; вода; римско право; заштитна живојне средине; *utilitas publica*.

1. УВОД

У снабевању становништва водом изградњом водовода и канализација Рим је далеко превазишао остале античке народе, па и своје ривале, Грке. Тако од Стабона можемо читати:

¹ Овај рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете и науке Републике Србије „Биомедицина, заштита животне средине и право“ (бр. 179079).

„Погодности којима је природа обдарила Рим, његови становници су допунили и својим стваралаштвом. Грци сматрају да оснивању града обезбеђују сигурне темеље ако му обезбеде леп положај, заштићеност, луке и пријатну околину. Римљани су се, међутим, највише бринули о томе, чему су Грци придавали само мали значај: да изграде путеве, уведу воду, и да изграде такав систем водовода, који може да одведе воду целог града у Тибар...Сводови канала су направљени од фино припојених камених плоча: неки од ових канала су толико пространи, да би и кочија са сеном могла лако да се креће у њима. А водоводи транспортују толико воде у град, да преко града и доле у каналима теку праве реке: у близини скоро сваке куће има цистерни са пуно воде, текуће воде и фонтана.“²

У најстарије време и Римљани су користили природне изворе воде, а као најближи послужила је вода из реке Тибра. Међутим, изградњом *cloaca maxima*,³ која је по римској традицији потврђеној археолошким истраживањима, почела да се гради још за време етрурских краљева у шестом веку пре нове ере,⁴ и порастом броја становника града нагомилавао се и отпад који се слио у реку Тибар. Услед тога вода ове реке је постала тако загађена да су Римљани, како би обезбедили воду за пиће, 312. године пре нове ере почели да граде водоводе. Изградња првог водовода везује се за име Апија Клаудија. Касније 272. године пре н. е. коришћењем воде из реке Анио изграђен је *Anio Vetus*. Затим је 144. године пре н. е. претор Марције коришћењем извора у долини Анио почео градњу водовода који је и назван по њему *Aqua Marcia*. Градња водовода је настављена 126 године пре н. е. са *Aqua Tepula*, а како су потребе за водом у граду Риму расле и даље, 33. године пре н. е. Агрипа је овима додао водовод *Iulia* и убрзо 19. године пре н. е. и *Aqua Virgo*. У доба царства су настала још пет водовода за потребе града Рима: *Alsietina* (око 10. године пре н. е.), *Claudia* и *Anio Novus* (38-52. године), *Traiana* (109-117. године) и најзад *Alexandria* (226. године).⁵ Путем ових 11 водовода Рим је био снабдеван водом, која је те-

² *Strabo, Geographica*, V, 3, 8.

³ Првенствена намена овог канала била је спречавање задржавања воде на римском форуму која се овде у кишним периодима слила са брежуљака Квиринала и Виминала, а секундарна да одведе отпадке и прљавштину у Тибар. Према Amol Sura (Сура), „The Cloaca Maxima: Draining Disease from Rome“, https://classicalstudies.duke.edu/uploads/assets/08_CloacaMaxima.pdf (10. 10. 2015), исушивање мочвара путем мреже канализација допринела је и сузбијању маларије. Детаљније о правилима коришћења и правном регулисању канализација вид. Rena van den Bergh (Ван Ден Берг), „Roman origins of environmental law?“ *Tydskrif vir die Suid-Afrikaanse Reg (TSAR)* 1999 (3), 501 – 503; Самир Аличић, „Канализација (*cloaca*) у римском праву“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду (Зборник радова ПФНС)*, 46-1993, 437 – 458.

⁴ Liv. I, 56.

⁵ Детаљан опис ових водовода вид. Sextus Iulius Frontinus, *De aquaeductu urbis Romae*, <http://droitomain.upmf-grenoble.fr/> (3. 11. 2015) превод на енглески језик: Sextus Iulius Frontinus,

кла у дужини од 400 километара, и који су даноноћно транспортовали око милион кубних метара воде.

Поред Рима, за време принципата, почев од владавине Октавијана Августа (27. год. с. е.) до смрти Трајана (117. год. н. е.) сваки мањи или већи град Италије имао је већ свој водовод,⁶ а у току трајања Римске империје водоводи су били изграђени и у провинцијама: у Атини, Коринту, Салони, Никомедији, Ефезу, Смирни, Александрији, Сиракузи, Клермонту, Лиону, Евори, Мериди, Сирмијуму, Будиму итд.⁷

Путем изградње водовода било је обезбеђено снабдевање становништва градова, побољшана је њихова општа хигијена, као и здравствено стање. Сматра се да су римски стандарди снабдевања водом касније поново достигнути тек у двадесетом веку.⁸

У овом раду, како смо то назначили и у наслову, биће речи само о јавноправним правилима регулисања водовода, о оним који се односе на изградњу, одржавање јавних водовода, као и на коришћења воде из њих. Многобројна правна правила садржана у Јустинијановим Дигестима која се односе на коришћење воде са приватних поседа, а регулисана су правилима о службеностима и интердиктима, мада у ширем смислу, имајући у виду да омогућују пољопривредну производњу, такође штите интерес целе заједнице, нису разматрана у овом раду.⁹

2. ОРГАНИ НАДЛЕЖНИ ЗА СТАРАЊЕ О ВОДОВИДИМА

Изградња водовода спадала је у јавне инвестиције. Водоводи су грађени по правилу из јавних средстава, као и средстава угледних грађана који су имали част и обавезу да се старају о јавним радовима, а према томе и

On the water management of the city of Rome (De Aquaeductu Urbis Romae), Translated by R. H. Rodgers, The University of Vermont, 2003. <http://www.uvm.edu/~rrodgers/Frontinus.html>.

⁶ Egon Maróti (Мароти), „Víz, szennyvíz az ókori Rómában“, <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/87-02/ch01.html> (7. 11. 2015).

⁷ *Ibid.*; О водоводима изграђеним у нашим крајевима за време Римске империје, вид. Nemanja Mrđić, *Snabdevanje vodom u antici na prostoru Gornje Mezije i jugoistočnog dela Donje Panonije*, Arheologija i prirodne nauke, posebna izdanja, 4 (Ed. Miomir Korać), Beograd 2007, <http://viminacium.org.rs/wp-content/uploads/files/pdf/Snabdevanje-vodom.pdf> (18. 10. 2015).

⁸ Claudia Henke (Хенке), *Water supply of ancient Rome*, Institute of Geology, University of Mining and Technology Freiberg, Germany, http://www.geo.tu-freiberg.de/oberseminar/os03_04/claudia_henke.pdf (7. 11. 2015).

⁹ О овим правним правилима, на пример, вид. Eugene F. Ware (Бер), *Roman water law. Translated from the Pandects of Justinian*, 1905, <https://archive.org/details/romanwaterlaw-tra00wareuoft> (3. 11. 2015); Cynthia Jordan Bannon (Бенон), *Gardens and neighbors, Private water rights in Roman Italy*, The University of Michigan Press, 2009, 1 – 310.

о изградњи водовода. Римски водоводи су несумњиво допринели поред наводњавања и снабдевања водом и општој хигијени и здрављу становништва. У том смислу се водоводни систем може сматрати значајном еколошком мером Рима. Као опште добро, водоводи су били под посебном заштитом и контролом римске заједнице. Поред изградње посветили су посебну пажњу поправци, регулисали су употребу и спречавали загађивање, као и неовлашћено прикључивање и одвођење воде на приватне поседе.

За време републике надзор и брига о водоводима који је подразумевао и усавршавање водоводног система био је у надлежности цензора¹⁰ или едила,¹¹ а понекад и квестора¹². Сви су они припадали угледном слоју сенаторског ранга. Међу овим функционерима посебно се истиче Агрипа, који је док је био едил, на одржавању и усавршавању водовода упустио 240 од својих робова и тиме постигао знатне резултате: изградио је водове *Iulia* и *Virgo*, дао је направити 700 резервоара, 500 фонтана, 130 разводних канала. Ове је украсио са 300 статуа од бронзе односно мермера, као и са 400 мермерних стубова. Услед свих његових заслуга Фронтин га карактерише као „*operum suorum et munerum perpetuus curator*“.¹³ Октавијан Август је затим уз сагласност сената¹⁴ формирао посебну службу за старање о водоводима која је названа *curator* (или *praefectus*) *aquarum*¹⁵. Обзиром на то да су били конзулског ранга касније су названи *consulares aquarum*. Њима су помагали још двојица куратора са сенаторским рангом који су му били подређени. Овом службом је управљао префект града (*praefectus urbi*). Надзорници водовода су своју службу обављали уз помоћ знатног броја чиновника и робова.

На основу сенатког мишљења из 11. године пре н. е.¹⁶ сазнајемо да су у службу старања о водоводима, подређени надзорнику водовода, били укључени и два ликтора, тројица јавних робова, један архитекта и низ помоћних службеника. На изградњи и одржавању водовода поред робова радили су и предузимачи којима су поједини послови били издати по уговору. Док је за време Агрипе за ове радове било подучено 240 робова, тај број је за време Нерве и Трајана порастао на 460 робова.

¹⁰ Liv. XXXIX, 44.

¹¹ Cic. *Fam.* VIII, 6.

¹² Frontin. *De aq.* 95 - 96; Francesco De Martino (Де Мартино), *Storia della costituzione Romana*, IV, Napoli 1966, 587.

¹³ Front. *De aq.* 98.

¹⁴ Према Де Мартину (F. De Martino, IV, 586) водоводи као и други јавни радови припадали су у периоду републике народу, стога је Октавијан Август, мада је и ову службу настојао да подвргне својој власти, ипак у формирању ове службе барем формално уважио мишљење сената.

¹⁵ De Martino, IV, 587.

¹⁶ Front. *De aq.* 100.

За време домината (у посткласичном периоду) старање о водоводима било је у надлежности царског службеника названог *comes formarum*. Он је припадао реду највиших царских службеника који су носили титулу *vir spectabilis*.¹⁷ Њему је био подређен службеник назван *consularis aquarum* или *curator aquarum*,¹⁸ као орган који извршава одлуке свог надређеног. Под њиховом управом је био чиновнички апарат као и непосредни извршиоци послова контроле и одржавања водовода. Конституција цара Зенона (С. Ј. 11, 43, 10, 4) посебно спомиње једног царског службеника названог *hydrophylax*, који је био задужен за непосредни надзор водовода у Константинопољу. Он је припадао најнижим службеницима, јер као знак препознавања требало је да на рукама носи жиг имена цара. Овај знак га је с једне стране обавезивао на задатак инспекције водовода, а с друге стране ослобађао осталих дужности.

Мада су о римским водоводима писали и Витрувије као и Плиније Старији, о правном регулисању јавних водовода, поред законских текстова највише сазнања стичемо од Фронтина, из његовог дела *De aquaeductu urbis Romae*.¹⁹ Фронтин (*Sextus Iulius Frontinus*) је рођен око 35. године н. е. Обављао је високе функције (био је аугур, градски претор, конзул итд.). За функцију надзорника водовода (*curator aquarum urbis Romae*) постављен је 97. године н. е. и убрзо после тога написао је дело које је постало упутство и основа за касније регулисање јавних водовода. Његово дело се сматра аутентичним, јер се базира на практичним искуствима самог аутора као и на тадашњој архивској грађи, а претпоставља се да је користио и сазнања која потичу од старијих аутора.

3. ИЗГРАДЊА И ОДРЖАВАЊЕ ВОДОВОДА

Римљани су подобност воде за транспортовање путем јавних водовода процењивали користећи људска чула. Ако би према чистоћи, мирису и укусу сматрали да вода из извора, река или језера задовољава намеравану сврху употребе (пиће, наводњавање, купатила итд.), предузимали би кораке планирања изградње водовода. Знали су да извори у подручју рудника и топионица метала, првенствено ако се радило о олову, нису погодни за

¹⁷ Francesco De Martino (Де Мартино), *Storia della costituzione Romana*, V, Napoli 1967, 307. О овој служби сведоче извори са почетка V века и из времена Острогота.

¹⁸ CIL. VI, 1723.

¹⁹ О Фронтину и његовом делу вид. Michael Peachin (Пичин), *Frontinus and the curae of the curator aquarum*, Heidelberg althistorische Beiträge und epigraphische Studien, Bd. 39. Stuttgart 2004. ix, 197; Harry B. Evans (Евенс), *Water distribution in ancient Rome: the evidence of Frontinus*, University of Michigan Press, 1994. Xii, 168.

планирање водовода.²⁰ Приликом прављења плана конструкције водовода било је битно обезбедити, ако је то могуће, природан пад и ток водоводних цеви. Обзиром на то да су извори воде били прилично удаљени од коначне дестинације, водоводи су неминовно морали прећи кроз имања различитих поседника.²¹

Обзиром на то да изграња јавних водовода спада у јавне радове и у надлежности је органа јаве власти, питање спровођења цеви водовода кроз приватне поседе нису решавали путем правила службености, која су се примењивала међу приватним лицима. Изградња водовода је била скупа инвестиција која је служила општој добробити, према томе није требало да зависи од воље поседника кроз чију земљу би водовод био спроведен. У таквим случајевима, уколико поседник не би добровољно уступио део свог земљишта или пак није дозволио узимање неопходног материјала за ову сврху са његовог земљишта, требало је прибећи експропријацији.

У литератури је много дискутовано питање да ли је у старом Риму постојала експропријација у данашњем смислу речи, као овлашћено одузимање приватног поседа од стране јавне власти због опште/јавне/ користи уз прикладну компензацију.²² Наравно, саму реч „*expropriatio*“ узалудно тражимо у римским изворним текстовима. Уместо ове речи овом институту одговарају изрази: *vindicatio alicuius rei ex rei publicae utilitate facta* (одузимању њечије ствари због опште кориштити),²³ *emere ab invito* (откуп супротно вољи поседника)²⁴ или *publicatio* (претварање приватног поседа у јавни).²⁵ Првенствено је спорно питање, да ли се може сматрати у време

²⁰ О томе, као и о коришћењу олова за прављење водоводних цеви и о штетности овог метала на здравље у старом Риму, вид. Магдолна Сич, „Стари Римљани су знали да је олово опасан отров али су то толерисали – да ли се то догађа и данас?“ *Зборник радова ПФНС*, 3/2011, том 2, стр. 427 – 442; Магдолна Сич, „Утицај загађења оловом на здравље човека (животну средину) у старом Риму“, *Зборник радова ПФНС*, 3/2012, 191-206.

²¹ Користимо реч „поседник“ уместо речи „власник“, јер је приватна својина земљишта на највећем делу Апенинског полуострва присутна тек почев од *lex agraria* из 111. године пре н. е. До тада је земљиште било у јавној својини, у својини римске заједнице (*civitas*). Земљиште у провинцијама (*solum provinciale*) је и даље у јавној својини и о приватној својини ових земљишта у правом смислу речи са аспекта римског цивилног права у републици и принципату не можемо говорити.

²² Вид. Francesco Maria De Robertis (Де Робертис), *Le espropriazione per pubblica utilità nel diritto romano*, Bari (1936) 1972, xvi-372.

²³ Вид. Franz -Rudolf Herber (Хербер), „On the importance of expropriation in the Roman empire and in modern Europe“, *European Scientific Journal*, vol. 11, 2015, 3. - <http://eujournal.org/index.php/esj/article/viewFile/4933/4993> (18. 10. 2015).

²⁴ Сич. *De lege agraria*, 1, 5, 15.

²⁵ Вид. Ilaria Gobbato (Гобато), *Elementi storico costituzionali in tema di espropriazione per pubblica utilità*, http://paduaresearch.cab.unipd.it/4948/1/TESI_DOTTORATO_ILARIA_GOBBATO.pdf (23. 10. 2015), 41 – 51; О значењу израза *publicatio*, такође, Hans Ankum

републике и принципата да је то било опште овлашћење магистрата у виду коерције као њиховог управног овлашћења у оквиру империјума,²⁶ јер постоје примери неуспешности органа власти у овим периодима да принудно одузму земљу у општу корист. Обзиром на то да у овим периодима није била прописана општа законска обавеза, а у принципату преласком империјума на принцепса је власт магистрата и ограничавана, највероватније да је успешност експропријације зависила од конкретних околности, а првенствено од тога колико је био утицајан земљопоседник о чијем поседу се ради, као и да ли је био заинтересован, процењујући да ли би имао користи или само штету од постављања цеви на његовом поседу. Међутим, у погледу посткласичног периода (доминат), имајући у виду апсолутну власт цара, већина аутора прихвата постојање експропријације²⁷ у општу корист (*utilitas publica*). То је и извесно јер у овом периоду о одузимању земљишта за потребе извођења јавних радова одлучује цар путем закона, а његове одлуке спроводе њему подређени чиновници.

У току периода републике и принципата, уколико је поседник прихватио добровољно, или уз убеђење магистрата, да кроз његово земљиште тече водовод, то је за њега значило да је уступио део свог поседа у ту сврху. Ни овакав више или мање добровољни гест у служби опште користи није остао без наканаде, јер би тај поседник стекао право на бесплатан прикључак на јавни водовод.²⁸ Део уступљеног земљишта, међутим, није припадао њему, већ заједници, био је у јавној својини. То потврђује и сенатска одлука из Августовог времена донета 11. године пре н. е.

Ова сенатска одлука је издата, према Фронтину, због тога што су поседници непосредно поред водовода садили дрвеће, стављали статуе или градили нешто. Дрвеће је својим корењем могло да оштети водовод, а оно што је стављено или грађено поред његове ивице онемогућило је контролisaње и оправку евентуално оштећеног дела водовода. Нису били ретки ни случајеви да су преко водовода прављене стазе или сеоски путеви. Стога, да би спречило оштећење и омогућило поправак водовода сенат је одлучио како следи:

Front. *De aq.* 127 (*SC. De aquaeductibus*): „...обзиром на то да ради поправке канала и тунела да би се обезбедио проток воде и извођење јавних радова треба отклонити све што то омета, сматрамо стога да уз изворе,

(Анкум), „Afr. Dig 19, 2, 33: Haftung und Gefahr bei der publicatio eines verpachteten oder verkauften Grundstücks“, *ZSS*, XCVII, 1980, 166.

²⁶ Како то сматра F. M. De Robertis, 83 -87.

²⁷ Вид. I. Gobbato, 58.

²⁸ J. Walter Jones (Џонс), „Expropriation in Roman law“, *Law Quarterly Review*, 45, 1929, 525.

сводове и зидове са обе стране треба да буде остављен празан простор од по петнаест стопа, исто тако око корита која се налазе под земљом и покривених канала унутар и изван подручја града, где постоје зграде, простор од петнаест стопа с обе стране мора да остане празан, тако да се на тим местима убудуће не смеју подизати ни споменици ни зграде, ни садити дрвеће. Ако се сада у том простору налази дрвеће, треба га посећи, изузев ако није уз саму зграду и унутар зграда. Ако неко буде поступио супротно овоме, биће за сваку ту ствар кажњен казном од десет хиљада сестерција, од чега ће половина бити додељена као награда тужиоцу чијим је настојањем, у ствари оптужен онај ко је поступио противно овом сенатском мишљењу, а друга половина се полаже у ерариј (благајну); о овоме ће судити и водити поступак надзорници водовода.“

Према томе од поседника је одузето не само земљиште неходно за ток водовода него и простор поред водовода са обе стране у површини од петнаест стопа. Ово правило уведено овом сенатском одлуком примењивано је трајно, јер о њему сведоче како одредбе Теодосијевог²⁹, тако и Јустинијановог кодекса.³⁰ Ово правило потврђује и један натпис из VI века који је пронађен у Јерусалиму 1925. године,³¹ стим што за прекршиоца предвиђа много стожију санкцију, капиталну казну и конфискацију имовине.

На натпису можемо прочитати: „...у складу са светим конституцијама, нико не сме да сеје или сади унутар петнаест стопа са обе стране водовода. Ако се неко усуди да то уради биће кажњен са капиталном казном а његова имовина ће бити конфискована...“.

Према Фронтину, ако поседник који је у овом случају био и власник земљишта није пристао да уступи део свог земљишта ради спровођења водовода, једина могућност магистрата била је да откупи целу земљишну парцелу, затим да потребан део означи и ограничи, а остатак земљишта који није био потребан за водовод поново да прода.³²

Но, и поред тога што се радило о јавним радовима корисним за целу заједницу и што се радило о одузимању дела или целог земљишта уз надокнаду, било је случајева када су ова настојања магистрата била неуспешна. О таквом случају из 179 године пре н. е. можемо читати код Ливија.

Livus, XL, 51, 4: “*Habere in promiscuo praeterea pecuniam: ex ea communiter locarunt aquam adducendam fornicesque faciendos. Impedimento opera M. Licinius Crassus fuit, qui per fundum suum non duci est passus*”. (Имају-

²⁹ С. Th. 15, 2, 1.

³⁰ С. J. 11, 43, 1 и 11, 43, 10, 2.

³¹ Salvatore Riccobono (Рикобоно), *Fontes iuris Romani antejustiniani*, I, Firenze, 1941, 468, n. 98). Текст на грчком језику: SEG VIII, 171.

³² Front. *De aq.* 128.

ћи још заосталог новца: из овог су настојали градити водоводе и сводове уз њих. Овај рад је ометао М. Лициније Крас, који није дозволио да се водовод спроводи преко његове земље).

Имамо сазнања и о тешкоћама Агрипе (21 – 19 пре. н. е.) приликом конструисања водовода *Aqua Virgo*, који је требало да спроводи воду до Марсовог трга у Риму најкраћим путем. Услед противљења поседника да водовод тече преко њихове земље, Агрипа је најзад био приморан да користи дужи пут и да заобилази поседе тврдоглавих поседника.³³

Случајеве противљења поседника томе да уступе своје земљиште уз надокнаду за потребе изградње водовода, користе аутори као потврду свог мишљења да о експропријацији у правом смислу речи не може да се говори у старом Риму, барем до периода домината.³⁴

Према нашем мишљењу, међутим, ови случајеви не потврђују непостојање експропријације у периоду републике и принципата у Риму, већ само то да је њена реализација у неким случајевима била проблематична. Наиме, у овим периодима експропријација није била регулисана законима као опште обавезујућим нормама, већ управним актима магистрата. Обзиром на то да се регулисање овог питања подлеже дискреционом овлашћењу магистрата у оквиру његовог империјума, од околности конкретног случаја, при чему је највероватније узет у обзир и интерес утицајног поседника, зависило да ли ће мера експропријације одузимањем дела или продајом целог земљишта бити предузета.

У периоду домината овај проблем је био регулисан законима царева. Ови закони сачувани у Теодосијевом и Јустинијановом кодексу, не омогућују више грађанину да се супростави мерама одузимања поседа за потребе извођења јавних радова.³⁵

Изграђен водовод повлачио је и друге обавезе земљопоседника. Према Фронтину, земљопоседници кроз чије земљиште је спроведен водовод били су обавезни да дозволе да у случају проправке, извођачи радова користе неопходан материјал са њиховог поседа или да доведу потребан и одстране отпадни материјал преко њиховог поседа.³⁶ Све то је терет за поседника и може се сматрати јавном службеношћу.³⁷ Сенатком одлуком је у

³³ Вид. Rabun M. Taylor (Тејлор), *Public Needs and Private Pleasures: Water - Distribution, the Tiber River and the Urban Development of Ancient Rome*, Rome 2000, 103 и даље.

³⁴ *Ibid.*; Супротно томе, експропријацију потврђују, на пример, F. M. De Robertis, 82 и даље; J. W. Jones, 512 и даље.; I. Gobbato, 58.

³⁵ О изградњи јавних куптила: С. Th. 15, 1, 50; утврђења: С. 8, 11, 18; С. Th. 15, 1, 51; водовода: С. Th. 15, 2, 1; слушаоница: С. Th. 15, 1, 53.

³⁶ Front. *De aq.* 125.

³⁷ I. Gobbato, 39-40.

корист земљопоседника била предвиђена и надокнада за коришћени материјал, која је била процењена и одређена од стране добрих људи (то јест према предвиђеном стандарду).³⁸ Одржавање и оправка водовода је у периоду принципата била финансирана из посебног пореза, *vectigal* који су у царску благајну уплаћивали они приватни поседници који су од цара добили дозволу за коришћење воде из јавних водовода.³⁹

У позном царству ове оправке се више не обављају на терет царске благајне, него на терет самих земљопоседника кроз чије земљиште јавни водовод пролази. Обзиром на то да су они били задужени за одржавање водовода, били су изузети од других јавних обавеза. Међутим, уколико не би испунили ову своју обавезу били би кажњени конфискацијом поседа у корист царске благајне.⁴⁰

4. КОРИШЋЕЊЕ ВОДЕ ИЗ ЈАВНИХ ВОДОВОДА

Вода из најстаријих римских јавних водовода била је искључиво намењена за потребе становништва градова, како за њихове личне потребе, тако и за јавна купатила и тоалете и остале јавне грађевине. За приватне потребе могла је бити одведена само она вода која се евентуално излила на земљу из потпуно напуњених резервоара.⁴¹ Временом, изградњом већег броја јавних водовода, воду из њих, под одређеним условима, могли су да користе и поседници земљишта кроз чију земљу је водовод споведен, као и власници зграда у градовима. Она је према томе служила за пиће, одржавање личне хигијене, за потребе јавних грађевина (као што су јавна купатила, итд), чишћење улица, заливање башта, за потребе приватних купатила, за потребе занатлија, покретање воденица, наводњавање усева, а по потреби и за гашења пожара.

Најчистију воду која је била намењена за пиће добијали су из извора. Вода из река је била мање чиста, а најмање је била она која је узимана из језера. У зависности од чистоће, вода је имала три основне намене: за пиће, за купатила и за наводњавање. Квалитет воде су одређивали према укусу, мирису, боји и провидности. Провидну, чисту воду, ако је била без ми-

³⁸ Front. *De aq.* 125: „*viri boni arbitrato aestimata*“.

³⁹ James Salzman (Селцман), „Thirst: A Short History of Drinking Water“, *Yale Journal of Law & the Humanities*, Vol. 18. 2006, Iss. 3, 105.

⁴⁰ C. Th. 15, 2, 1 = C. J. 11, 43, 1.

⁴¹ Front. *De aq.* 94, 3.: „*Apud antiquos omnis a qua in usus publicos eroga<ba>tur et cautum ita fuit: 'ne quis privatus aliam ducit<o> quam quae ex lacu humum accidit' (haec enim sunt verba eius legis), id est quae ex lacu abundavit, eam nos caducam vocamus.*“

риса и посебног укуса наменили су за пиће; према посебном мирису, воду која је садржала сумпор, јод или бром сматрали су подобном за купатила; а ону која је била мутна и садржала је биљне отпадтке или муљ користили су само за наводњавање.⁴²

О чистоћи воде из извора намењене за пиће и о њеној заштити од загађења водили су посебно рачуна.⁴³ Према Фронтину било је одређено: „*Ne quis aquam oletato dolo malo, ubi publice saliet. Si quis oletarit, sestertiorum decem milium multa esto.*“⁴⁴ (Нико да намерно не загади воду, тамо где служи јавности. Ако би било ко загадио, биће кажњен са десет хиљада сестерција).

Фронтин, полазећи од сазнања да се кристално чиста вода Марције користи за купање, прање тканина као и за остале како то примећује „одвратне“ потребе, наредио је: „да се вода различитих водовода раздвоји, затим да се посебно подели тако, да као прво Марција у потпуности служи само за пиће, а редом и остали према њиховом квалитету одреде за одговарајућу намену; на пример, Стари Анио ...треба да се користи за заливање башта и за прљавије услуге у Граду.“⁴⁵

Можемо видети да су Римљани употребили и ону воду која није била погодна за људску употребу.⁴⁶ Поред тога искоришћавали су и отпадну воду. На пример, воду која је већ употребљена у јавним купатилима користили су за чишћење јавних тоалета и улица. Нису оставили да пропадне чак ни урин. Ову течност су у јавним купатилима сакупљали у посебне амфоре а затим би продавали штавионицама или перионицама. Према анекдоти, кад је цар Веспазијан опорезовао продавце урина и његов син му је то замерио, цар је одговорио: „*Pecunia non olet!*“ (Новац нема мириса).⁴⁷

Текућа вода за пиће и она за свакодневне потребе грађана која се узимала из јавних чесми, бунара и фонтана била је бесплатна. Уживање права на бесплатну воду у име цара (*Aqua Nomine Caesaris*) сматрано је за посебан дар цара народу.⁴⁸ У граду Риму овој сврси је служила око једне трећине воде из јавних водовода.⁴⁹ Право на бесплатну воду у корист градског становништва, судећи према закону Теодосија II и Валентинијана III који

⁴² Judit Juhász (Jyxac), *A vizgazdálkodás és a környezet kapcsolata a Római Birodalomban*, Győr 2010, 9. http://tud.sze.hu/images/TMK/TMDK/K%C3%A9p%C3%A9si%20napoz/OTDK%20dolgozat_Juh%C3%A1sz%20Judit.pdf (7. 10. 2015).

⁴³ Front. *De aq.* 89.

⁴⁴ Front. *De aq.* 97.

⁴⁵ Front. *De aq.* 92.

⁴⁶ Вид. R. van den Bergh, 499 и даље.

⁴⁷ J. Juhász, 26.

⁴⁸ J. Salzman, 106.

⁴⁹ J. Juhász, 22.

је издат средином V века, било је трајно право. Цареви, наиме, одређују (С. 11, 43, 7): „...*ut nemo eorum qui ius aquae possident quamcumque descriptionem sustineat: nam exsecrabile videtur domos huius almae urbis aquam habere venalem.*“ (нико од оних који имају право на употребу воде да не подлеже било каквој уредби /у смислу терета поправке водовода/: јер би било одурно да становништво овог лепог града треба да купује воду).

Прикључење приватних лица и одвођење воде из јавних водовода на усеве и у куће, међутим, није било бесплатно. Коришћење воде из јавних водовода од стране приватних поседника и власника зграда у градовима било је посебно регулисано. Према Фронтину њима је била потребна посебна дозвола за то. Поред тога била је одређена и количина, а често и време коришћења воде. Дозволу је издавао сам цар (тј. његова канцеларија).

Front. 103: „...ne quis sine litteris Caesaris ... et ne quis amplius quam impetravit ducat...“ (није дозвољено одводити /воду/ без царевог писма /дозволе/...нити више од одобрене количине...).

Количина воде за коју је приватно лице добило дозволу зависила је од одобреног пречника и типа цеви, а да ли се вода заиста користи у границама дозвољеног била је контролисана. Ради тога на месту прикључка приватног корисника требало је назначити тип и пречник цеви, име власника, број дозвољених цеви, као и то у ком делу дана може да користи воду.⁵⁰ Право коришћења воде припадало је лицу које је добило дозволу, није везивано за непокретност, није било преносиво пословима за живота, а није прелазило ни на наследнике. Ова вода није била бесплатна, за њено коришћење у зависности од пречника коришћених прикључака плаћала се посебна надокнада у виду пореза, *vectigal*.⁵¹ Приходи остварени из овог пореза за коришћени су за одржавање јавних водовода.⁵²

У самом граду Риму процењује се да је око четрдесет посто воде јавних водовода коришћена за снабдевање власника приватних зграда, првенствено сенаторског ранга.⁵³ Одређивањем времена коришћења воде за приватне потребе настојали су да обезбеде равномерну расподелу као и да спрече недостатак воде. Посебно су настојали на томе да воде за општу употребу становништва градова буде увек, па и у сушним периодима. О овоме су водили рачуна и приликом градње водовода. Наиме, вода која је пристизала у Рим била је разделена по различитим нивоима. На највишем нивоу су биле водоводне цеви чија је вода била намењена потребама приватних зграда, на нижем нивоу оне које су снабдевале јавне установе као

⁵⁰ Front. *De aq.* 105.

⁵¹ J. Salzman, 105.

⁵² *Ibid.*

⁵³ *Ibid.*

што су купатила, а на најнижем оне у којима је текла вода за општу употребу становништва. На овај начин, на принципу природног пада воде, конструисан водовод становништву градова обезбеђивао је воду и у случају мањка воде у сушним периодима.⁵⁴

Обзиром на то да је дозвола за коришћење воде из јавног водовода није било лако издејствовати,⁵⁵ а поред тога за коришћење ове воде требало је платити и надокнаду, честе су биле злоупотребе у виду бушења цеви и прикључивања од стране неовлашћених приватних лица. Мада је таквих злоупотреба било и раније,⁵⁶ о томе исцрпно извештава Фронтин, који посебно замера службеницима (*aquarii*) који су ове злоупотребе, често примајући и мито, и олакшавали.⁵⁷

Да би се спречило неовлашћено коришћење воде из јавних водовода, 9. године пре н. е. донет је *Lex Quinctia*.⁵⁸ Према овом закону за сваког ко би пробушио или оштетио водоводе била је предвиђена казна у износу од сто хиљада сестерција:

„*Quicumque post hanc legem rogatam rivos, specus, fornices, fistulas, tubulos, castella, lacus aquarum publicarum, quae ad urbem ducuntur, sciens dolo malo foraverit, ruperit, foranda rumpendave curaverit peiorave fecerit, ... is populo Romano HS centum milia dare damnas esto.*“ (Ако неко после доношења овог закона, корита, затворена корита, лукове, отворе, цеви или резервоаре јавних водовода, који воде према Риму, свесно и злонамерно пробуши или разбије или учини (преко других) да буду пробушени или разбијени, или их доведе у горе стање...тај нека буде осуђен да плати Римској држави сто хиљада сестерција...).

Обзиром на то да је коришћење воде јавних водовода за потребе приватних поседнике и у каснијим временима било везано за посебну царску дозболу,⁵⁹ неовлашћено коришћење воде је био сталан проблем. О томе сведоче царске конституције издате у позном царству. У конституцији ца-

⁵⁴ E. Maroti, “Víz, szennyvíz az ókori Rómában“, <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/87-02/ch01.html> (7. 11. 2015).

⁵⁵ С. Ј. Bannon, 78 и даље. Ова дозвола је била посебна бенефиција предвиђена првенствено за грађане који припадају елити.

⁵⁶ Вид. С. Ј. Bannon, *Ibid.* 79.

⁵⁷ Front. *De aq.* 74, 4; 87, 2; 114. Поред тога, службеници названи *aquarii* искористили су и прилику ако би лице које је имало дозволу за коришћење воде преминуло или продало своју земљу. Обзиром на то да је право коришћења воде било установљено искључиво у корист бенефицијара, у међувремену пре него што би то право по овлашћењу цара било додељено другом лицу, сами би продавали коришћење воде, стварајући тако црно тржиште воде јавних водовода (Front. *De aq.* 109, 1–2).

⁵⁸ Front. *De aq.* 129, 4.

⁵⁹ С. Ј. 11, 42, 3.

рева Валентинијана, Теодосија и Аркадија издатој 389. године⁶⁰ била је одређена као санкција чак конфискација земљишта оног поседника који би оштетио водоводе града Константинопоља да би усмерио воду јавног канала на сопствени посед. Према конституцији издатој исте године,⁶¹ у случају ако би они поседници који су имали дозволу за коришћење воде прекорачили дато овлашћење, не само да би изгубили бенефицију права коришћења воде, него би према сопственом друштвеном положају били и кажњени.

Било је и случајева да су утицајни људи на води намењеној за јавну употребу узурпирали право употребе за њихове приватне потребе, претварајући тако јавно право употребе у приватно право употребе воде.⁶² Цар Зенон је стога наредио да без обзира на ранг оног ко би то на било који начин учинио тај треба да поврати водовод у пређашње стање, тј. да служи само за јавну употребу.⁶³ За убудуће, за сваког прекршиоца забране коришћења воде јавних водовода за приватне потребе, предвидео је казну конфискације имања (виле, земље, баште итд.). Посебно наглашава, да од ове казне нико неће бити изузет ни на основу захтева за издавање посебне царске бенефиције.⁶⁴

Најзад је цар Анастасије⁶⁵ за прекршиоце забране узимања воде без посебне царске дозволе издате на прописан начин, како у граду Константинопољу тако и у провинцијама, позивајући се на конституцију цара Теодосија,⁶⁶ предвиђа поред других строгих казни и казну од десет фунти злата.

5. ЗАКЉУЧАК

Имајући у виду правно регулисање изградње и одржавања јавних водовода, као и коришћења воде из њих, можемо закључити да је римски законодавац првенствено имао у виду општи интерес становништва – да вода као неопходан извор живота буде беспалтно доступна свим становницима градова. Том општем интересу су били подређени интереси приватних поседника у случају експропријације дела земљишта ради изградње и ко-

⁶⁰ С. Th. 15, 2, 4 = С. J. 11, 43, 2. У С. Th. 15, 2, 1 = С. J. 11, 43, 1 казна конфискације земљишта била је предвиђена и за оног ко не одржава део водовода који тече преко његовог земљишта.

⁶¹ С. Th. 15, 2, 5; 6 = С. J. 11, 43, 3.

⁶² С. J. 11, 43, 9.

⁶³ С. J. 11, 43, 10, 1 – 2.

⁶⁴ С. J. 11, 43, 10, 3.

⁶⁵ С. J. 11, 43, 11.

⁶⁶ С. J. 11, 43, 5.

ришћења материјала као и пролаза преко туђег земљишта ради одржавања водовода. Везивање коришћења воде од стране приватних лица (земљопоседника и власника зграда) за посебну дозволу и надокнаду, као и ограничење количине воде, такође потврђују овај општи интерес. Поред тога: забрањивали су и строго кажњавали за загађивање воде и оштећење јавних водовода; одредили су наменско коришћење воде према њеном квалитету; искоришћавали су и отпадну воду; и предвидели су економично коришћење воде из јавних водовода.

Мада нису били довољно свесни штетности тешких метала на људско здравље, јер су водоводне цеви често правили од олова (о чему смо писали у претходним чланима),⁶⁷ наведене мере можемо оценити као значајне еколошке мере.

Можемо ли нешто научити у том погледу од старих Римљана? Ми-слим да можемо. То је пре свега контрола економичне потрошње воде: уградњом мерача потрошње воде у сваки стан стамбене зграде; као и ограничењем потрошње воде за луксузне потребе (заливање украсних вртова и пуњење приватних базена) у сушним периодима. Највећи проблем је ипак, што су јавне чесме затворене и немамо више бесплатну воду за пиће.

⁶⁷ Вид. фн. 21. у овом раду.

*Magdolna I. Sič, Ph.D., Associate Professor
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
M.Sic@pf.uns.ac.rs*

Public Law Regulation of Aqueducts and Water Supply in Ancient Rome

***Abstract:** This paper tackles the sources of Roman law on construction and maintenance of public aqueducts and on the regulation of water usage. They show that in ancient Rome public aqueducts served public welfare (*utilitas publica*) because their primary purpose was to supplying the urban population with free drinking water. Given that these ancient rules also contributed to the overall health of the population by securing drinking water and water for personal hygiene, they can also be regarded a significant environmental measures. Although contemporary engineering of water supply network and technology of water purification overcame the ancient Romans, in certain aspects this ancient example deserves to be followed. First, there could be free drinking water for general use. Second, private water usage could be controlled and rationalized. This could be achieved by installing separate water meters for each apartment in residual bundling.*

***Key words:** aqueducts; water; Roman law; environmental protection; *utilitas publica*.*

Датум пријема рада: 15.11.2015.